

novedosos en cuanto a formulación, que analizan el carácter teatral del pueblo de Roma y las manifestaciones rastreables de tal carácter. En el primero de estos dos últimos capítulos («Carácter teatral del pueblo romano», p. 61-71), el autor da una serie de pistas que le ayudan a demostrar la existencia de lo que él llama «espíritu teatral romano» (p. 61), característica idiosincrásica de este pueblo que es puesta de manifiesto, en primer lugar, a través de un análisis social e histórico de las principales manifestaciones culturales romanas. La hipótesis del autor se reafirma en este capítulo, en el sentido de que las manifestaciones estudiadas (fundamentalmente la puesta en escena de la religión romana y una buena parte de la producción artística plástica) demuestran una clara tendencia a la «catralización», la cual es claro indicador de que nos encontramos delante de un pueblo más predispuesto que otros «a recibir sin ningún tipo de problemas y asimilar de inmediato la experiencia teatral procedente del mundo griego (p. 71)».

La lógica plasmación de este capítulo la encontramos en el siguiente («Manifestaciones preteatrales en Roma», p. 75-82): si el pueblo romano demuestra, a lo largo de su historia cultural, un «espíritu teatral», deberíamos de encontrar manifestaciones de tal espíritu anteriores en el tiempo a la entrada oficial del teatro en Roma. Y así sucede, en efecto. El autor nos las presenta escuetamente a través del análisis de las fuentes literarias que dan fe de su existencia. En primer lugar, los *uersus fescennini* (Hor., *Epist.*, II, 1, v. 139-155 y Virg., *Georg.*, II, v. 380-396), de «naturaleza esencialmente dramática» (p. 78); también la *satura* (véase Liv., VII, 2 y Val. Máx., II, 4, 4), que en la descripción de Tito Livio se nos presenta como «interpretada»

por *histriones* y con un marcado carácter rítmico (cf. p. 80); y, en último lugar, la *atellana*, gracias al desarrollo histórico de la cual (véase A. Pociña, «El teatro latino durante la generación de Sila», *Helmántica*, 27 (1976), p. 293-314), conocemos más o menos detalladamente, con una serie de autores conocidos y de personajes y argumentos «muy del gusto popular» (cf. p. 81).

El libro se completa con una bibliografía *ad hoc*, que será sin duda de gran utilidad (por su carácter selectivo) para quien pretenda acercarse al estudio de los orígenes de la poesía y del teatro latinos, como también tiene que serlo el volumen en su conjunto, por ese carácter nuevo del punto de vista con el que ha sido abordada su redacción, con ese explicar los orígenes de la poesía latina a partir del estudio global del ámbito de producción romano y de sus manifestaciones culturales (literarias o no): el profesor Pociña esboza ese camino en su breve libro y ése es quizás, para nosotros, el aspecto más positivo y significativo de su contribución.

Joan Gómez Pallarés

S. BODELÓN
*Literatura latina de la Edad
 Media en España*
 Ed. Akal Universidad,
 Madrid 1989, 138 p.

L'autor es proposa, en aquesta obra, repassar de forma esquemàtica la literatura llatina hispànica entre l'època visigòtica i el segle III. Amb aquesta finalitat estructura el seu treball en tres parts

principals: la primera (p. 10-36) es dedica als segles VI i VII i ofereix una panoràmica dels principals escriptors visigòtics: Just d'Urgell, Eutropi de València, Joan de Biclaro, Martí Dumienne, Leandro de Sevilla i Valeri del Bierzo, entre d'altres, amb especial atenció a Sant Isidor.

El segon bloc temàtic s'ocupa de l'any 711 dins el capítol dedicat a l'any 1000 (p. 37-72): per aquest desfilen fugaçment Evanci, Elipand i el Beat de Liébana, Eulogi (del qual l'autor reinvindica la figura), Àlvar de Còrdova i Samson, admiradors de l'abat Esperandieu, conservador de la cultura visigòtica a Còrdova. Amb una mica més d'atenció es tracta de la poesia en l'Espanya del segle VIII i IX (p. 51-56), els autors de la «diàspora» (p. 56-61) i el floriment de la crònica com a gènere. Gerundi del Bierzo i una referència a l'escola de Ripoll conclouen el capítol.

El període entre l'any 1000 i el segle XIII és l'objecte de la tercera part (p. 73-119). Hi trobem la Crònica de Sampiro, el *Carmen Campidoctoris*, primer poema sobre el Cid, probablement degut a un monjo de Ripoll; la Garcineida, de gran originalitat en una literatura llatina medieval de vegades excessivament uniforme; Grimaldo, la *Vita Rudisendi* d'Esteve de Celanova, les *Chronica Minora*, Gundisalvo i l'escola de traductors de Toledo, el *Liber Sancti Iacobi*, Gelmírez i el *Registrum*, Pedro Alfonso, San Martín de León, la *Chronica Adelfonsi Imperatoris*, la *Gesta Roderici*, la Crònica Silense, el *Corpus pelagianum* i la Crònica Najerense, tot en una seqüència que, per moments, està mancada d'un lligam discursiu prou clar.

L'obra presenta també un índex de bibliografia visigòtica força complet, que s'hauria fet igualment necessari per a la resta de les parts del llibre.

Indubtablement, l'esforç d'esquemàtica realitzat per S. Bodelón és im-

portant, malgrat que de vegades això esdevengui un perjudici per a un lector que es pretén universitari. Les introduccions a cadascun dels capítols, per exemple, són excessivament breus —totalment inexistent en el cas del tercer—, i el criteri de tractament d'alguns autors pot donar una falsa impressió del seu impacte veritable sobre l'ambient cultural de l'època.

Ens sembla també desigual la utilització de fonts i de bibliografia; aquesta és fins i tot exhaustiva en el cas de certes parts del llibre, però presenta deficiències importants en d'altres —per exemple en la que fa referència a l'escola de Ripoll, sense citació de molts treballs recents sobre el tema—. D'altra banda, es percep una excessiva dependència bibliogràfica de certes obres i manuals, fet que esdevé més paradoxal encara, tenint en compte la inexplicable no citació d'altres estudis reconegudament fonamentals, com els de Curtius.

Per tot això, l'obra sembla desigual, per quant el caràcter divulgatiu no justifica de cap manera l'oblit de certs paràmetres bàsics en un estudi concebut com a manual universitari.

Javier Velaza

A. GIARDINA (ED.)

L'Uomo Romano

Editori Laterza, Bari, 1989.

XIX + 417 p.

L'editorial Laterza de Bari fa una tasca important per als nostres estudis clàssics, tant des del punt de vista quantitatiu com qualitatiu; edita molt i